

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО ПРАВ У СФЕРІ ОСОБИСТОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

LEGAL OPINIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE REGARDING RIGHTS IN THE SPHERE OF PRIVATE AND FAMILY LIFE

Ємчук Л.В.,

здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету

У статті досліджено особливості офіційного тлумачення конституційних прав у сфері особистого і сімейного життя Конституційним Судом України. Проаналізовано принципи та способи тлумачення, а також керівні аргументи, які Суд використовує у своїй діяльності. Виявляються позитивні сторони і недоліки відповідних рішень Суду.

Ключові слова: особисте і сімейне життя особи, офіційне тлумачення, конституційне судочинство.

В статье исследованы особенности официального толкования конституционных прав в сфере личной и семейной жизни Конституционным Судом Украины. Проанализированы принципы и способы толкования, а также руководящие аргументы, которые Суд использует в своей деятельности. Выявляются положительные стороны и недостатки соответствующих решений Суда.

Ключевые слова: личная и семейная жизнь лица, официальное толкование, конституционное судопроизводство.

The article explores the features of the official interpretation of constitutional rights in the field of personal and family life by the Constitutional Court of Ukraine. The principles and methods of interpretation, as well as guiding arguments that the Court uses in its operations are analyzed. There are identified the advantages and disadvantages of the relevant decisions of the Court.

Key words: personal and family life of a person, official interpretation, constitutional proceedings.

Постановка проблеми. У світлі євроінтеграційних процесів все більш нагальним стає завдання з адаптації української правової системи до європейських стандартів прав людини. Причому йдеться не тільки про текстальне оформлення відповідних стандартів у Конституції, але й про практику її тлумачення й застосування передусім у конституційному судочинстві.

Право на невтручання в особисте й сімейне життя належить до прав першого покоління, що безумовно свідчить про його підвищену важливість і актуальність. Високий рівень його конституційно-судового захисту є безумовним пріоритетом для України як правової держави.

Стан наукового дослідження. Окремі питання, пов'язані з їх тлумаченням, ставали предметом досліджень таких українських вчених: В. Б. Авер'янова, Н. О. Армаш, П. О. Баранчика, Ю. Г. Барабаша, Д. М. Бєлова, Ф. В. Веніславського, О. Т. Волощук, К. П. Горової, І. І. Дахової, А. А. Єзерова, В. П. Єрмолина, А. А. Коваленка, А. М. Колодія, З. С. Макарової, Р. С. Мартинюка, В. В. Марченка, О. В. Олькіної, М. В. Оніщука, Р. С. Павленка, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. С. Романюка, А. О. Селіванова, Л. М. Силенко, О. В. Совгирі, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, С. О. Чикурлія, В. І. Чушенка, В. М. Шаповала та інших авторів.

Однак спеціальних досліджень, які були б присвячені офіційному тлумаченню саме статті 32 Конституції та вміщених у неї прав, наразі нема. Пропонована стаття має своєю метою дещо компенсувати цю прогалину у вітчизняній конституційно-правовій науці.

Мета статті полягає в аналізі особливостей здійснення тлумачення прав у сфері особистого і сімейного життя людини й громадянина.

Виклад основного матеріалу. Аналіз понад тисячі актів КСУ, ухвалених протягом останніх вісімнадцяти років його діяльності, дозволив виявити такі головні правові позиції у сфері особистого і сімейного життя.

Рішення КСУ № 5-зп/1997 у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» [1]. У цій справі суб'єкт права на конституційне звернення просив КСУ дати офіційне тлумачен-

ня статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру», які стосувалися порядку доступу до інформації, яка стосується психіатричного стану людини.

Частиною четвертою статті 23 Закону «Про інформацію» заборонялося, якщо виходити з її буквального змісту, лише збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом [2]. Провівши аналіз поточного законодавства, Суд встановив, що в ньому на той момент було не повністю визначено режим збирання, зберігання, використання та поширення подібної інформації та була відсутня процедура захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя психіатричних служб.

Відтак Суд надав статті 23 Закону України «Про інформацію» т. зв. розширювального конституційне конформного тлумачення (*verfassungskonforme Auslegung*) у світлі статті 32 Конституції. КСУ вказав, що статтею 23 Закону України «Про інформацію» забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини. До конфіденційної інформації Суд відніс свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата і місце народження, майновий стан та інші персональні дані).

З-поміж методів тлумачення Суд використав мовне і системне, не означивши, принаймні явно, звернення до інших способів тлумачення.

Рішення КСУ № 21-рп/2010 у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів [3]. В 2009 році Верховною Радою було ухвалено низку поправок до законів України у сфері боротьби з корупцією (ці зміни торкнулись Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції») та прийнято закони «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення».

У статті 9 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» йшлося про те, що стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з вико-

нанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, проводиться спеціальна перевірка, зокрема відомостей, поданих особисто. Спеціальній перевірці підлягали відомості стосовно особи, яка претендувала на посаду, про притягнення її до кримінальної відповідальності та відповідальності за корупційні правопорушення, достовірність інформації про доходи, їх джерела та зобов'язання фінансового характеру, у тому числі за кордоном, наявність у неї корпоративних прав, а також дані про стан здоров'я, освіту, науковий ступінь, вчене звання, підвищення кваліфікації. КСУ кваліфікував ці вимоги як важливі у доборі кадрів та захисті економіки держави.

Проблематичними виглядали пункти 2 і 3 частини другої статті 9 цього ж Закону, якими було передбачено проведення спеціальної перевірки щодо осіб, до яких належать подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, усиновлювачі, усиновлені, а також інші особи за умови їх постійного проживання разом із суб'єктом, який претендує на зайняття посад публічної служби, і ведення з ним спільного господарства.

В цій частині КСУ встановив порушення статті 32 Конституції, оскільки подібні положення дають можливість державним органам втручатися особисте та сімейне життя близьких кандидату осіб, безпідставно отримувати відомості особистого характеру, що суперечить цій статті Основного Закону України. Суд наголосив, що близькі особи не претендують на зайняття зазначених посад, а лише опосередковано (родинними чи іншими зв'язками) пов'язані з особами, які претендують на це або займають вказані посади. «Надання інформації про близьких та інших осіб без їх згоди особою, яка претендує на зайняття відповідної посади, може призвести до отримання недостовірних даних, внаслідок чого вона буде нести відповідальність згідно зі статтею 164-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення» [3, абз. 4, п. 4.2]. Тож спеціальна перевірка близьких осіб була визнана такою, що не узгоджується з вимогами Конституції до недоторканності особистого і сімейного життя.

Ухвалюючи це рішення, КСУ використав передусім інструменти мовного і системного тлумачення. Елементи телеологічного тлумачення вбачаються у вказівці Суду на те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, у зв'язку з чим Суд вдався до прискіпливої перевірки норм, які обмежували недоторканність особистого і сімейного життя особи.

Керівним для правової позиції Суду стало положення про те, що особа не може зазнавати втручання у особисте і сімейне життя через сам факт належності до сім'ї особи, яка претендує на посаду публічного службовця. Тому перед судом навіть не постала потреба у спеціальному зверненні до принципу пропорційності, поспригуючись яким можна було би знайти оптимальний баланс між інтересами особи і держави, адже мало місце втручання в особисте і сімейне життя за неналежною обставиною (якою є волевиявлення одного з членів сім'ї).

Нам би хотілося зауважити, що перевірка так званих «близьких осіб» дійсно могла би послугувати ефективним інструментом у боротьбі з корупцією. Подібні перевірки могли би бути узгоджені з Конституцією, якби до заяви про прийняття на роботу публічного службовця додавалася в обов'язковому порядку згода її близьких осіб на проведення щодо них перевірки. Таким чином, законодавець міг би узгодити ці додаткові вимоги до публічних службовців зі статтею 32 Конституції, яка забороняє збирати інформацію про особу без її згоди.

Рішення КСУ № 2-рп/2012 щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої, статті 34 Конституції України [4].

В 2012 році Жашківська районна рада Черкаської області звернулася до КСУ з конституційним поданням, в якому поставила два питання: що слід розуміти під інформацією про особисте і сімейне життя, зокрема чи належить така інформація до конфіденційної інформації про особу, та чи є збирання, зберігання, використання та поширення інформації про особу втручанням в її особисте і сімейне життя. Скориставшись передусім системним аналізом національного законодавства та встановивши зв'язки статті 32 Конституції з відповідними нормами Цивільного кодексу (стаття 302), Закону України «Про захист персональних даних» (стаття 14), Закону України «Про інформацію» (частина друга статті 21), Закону України «Про доступ до публічної інформації» (частина друга статті 7) та Загальну декларацію прав людини (стаття 12), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 8) й Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, КСУ дійшов наступних висновків.

Передусім Суд встановив, що особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. Таким чином, КСУ визначив особисте життя як певний різновид діяльності в особистих сферах. При цьому Суд протиставив цій особистій діяльності діяльність суспільну. Відповідно інформацією про особисте та сімейне життя особи КСУ вважає будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є *конфіденційною*, на протидію інформації у сфері суспільної діяльності особи, яка є публічною.

Сімейне життя КСУ визначив у цьому ж рішенні як особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України (кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (частина четверта статті 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (частина п'ята статті 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (частина четверта статті 7)).

Таким чином, КСУ розглядає особисте життя як загальне поняття, а сімейне – як його частину й особливий різновид. При цьому Суд виходив з того, що неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, а відтак неможливо й визначити вичерпний перелік конфіденційних даних (інформації) про особу.

КСУ також торкнувся складного питання про збирання інформації про осіб, які перебувають на публічній службі. В своїй позиції Суд номінально солідаризувався з Резолюцією № 1165 ПАРЄ, зазначивши, що перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження: «Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві» [4, абз. 1, 2 п. 3.3]. Але згадування позиції ПАРЄ не завадило КСУ

поширити гарантії статті 32 на публічних службовців: «положення частини другої статті 32 Основного Закону України передбачають вичерпні підстави можливого правомірного втручання в особисте та сімейне життя особи (в тому числі й тієї, яка займає посаду, пов'язану з функціями держави або органів місцевого самоврядування, та членів її сім'ї)» [4, абз. 1, 2 п. 3.3]. Такими підставами Суд назвав згоду особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації стосовно неї, а також, у разі відсутності такої згоди, випадки, визначені законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Суд використав при винесенні рішення передусім інструменти мовного і системного тлумачення. На жаль, позиція ПАРС, що була згадана Судом, не була врешті покладена в основу рішення, адже додаткові правові обмеження, про які йдеться в Резолюції № 1165, мають загальний характер і стосуються не лише інформації про особисте життя публічних службовців, котру останні повинні відкривати для доступу громадськості. Межі конфіденційності особистого і сімейного життя публічних службовців повинні бути вужчими загалом, а не лише в частині відомостей про доходи та деякої іншої особистої інформації.

Але, мабуть, найбільшого резонансу в зазначеному рішенні набула позиція Суду про те, що «реалізація права на недоторканність особистого і сімейного життя гарантується кожній особі незалежно від статі, політичних, майнових, соціальних, мовних чи інших ознак, а також статусу публічної особи, зокрема державного службовця, державного чи громадського діяча, який відіграє певну роль у політичній, економічній, соціальній, культурній або іншій сфері державного та суспільного життя» [4, абз. 3 п. 3.3]. Таким чином, статус публічного службовця був, як видається, необґрунтовано прирівняний до захищених ознак дискримінації (поряд з расою і кольором шкіри), що не відповідає ані практиці ЄСПЛ, ані стану розвитку європейського правопорядку загалом.

Рішення КСУ N 3-рп/2009 у справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною [5]. 30 липня 2008 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до КСУ з конституційним поданням, в якому просив визнати таким, що не відповідає статтям 21, 22, 24, 51 Конституції окреме положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України. подання клопотання вважав, що положення про те, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж сорок п'ять років відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення» від 10 квітня 2008 року, порушує конституційні права громадян України.

«Ця норма, – зазначав Уповноважений з прав людини, – є дискримінаційною за віковою ознакою з огляду на відмови на її підставі громадянам України, іноземцям, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, у реалізації їхніх прав на усиновлення» [6]. В поданні йшлося також про те, що КСУ повинен при винесенні рішення врахувати пріоритет сімейного виховання дітей, які з тих чи інших причин втратили родину. Уповноважений з прав людини посилався на порушення конституційного принципу рівності прав людини, за яким потреби усіх без винятку осіб мають однаково важливе значення і кожен має рівні можливості [6].

У мотивувальній частині рішення КСУ відхилив ці аргументи, зазначивши, що суб'єкт права на конституційне подання виходив «насамперед з інтересів осіб, які бажають усиновити дитину, не враховуючи при цьому пріоритет інтересів усиновлюваних дітей та правових наслідків усиновлення. Разом з тим усиновлення надає усиновлювачам відповідні права та накладає на них обов'язки щодо усиновленої дитини в такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини ... , а усиновленим дітям – права і обов'язки в такому самому обсязі, який мають діти щодо своїх батьків ... Встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем і усиновлюваним не належить до законодавчих повноважень парламенту. Воно обумовлене відповідальністю держави за долю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до закріплених в Конституції України принципів взаємовідносин між батьками та дітьми ...» [5, абз. 2 п. 3.3].

Керуючись зазначеним аргументом, КСУ визнав встановлену різницю у віці такою, що не порушує конституційні права людини і громадянина. У рішенні КСУ послався на презумпцію конституційності положення Сімейного кодексу («належить до законодавчих повноважень парламенту»), не навівши, на жаль, жодного додаткового аргументу на користь цього положення. Хотілося би поцікавитись, яким чином інтересам дітей сиріт буде відповідати те, що вони залишаться без батьківського піклування з боку потенційного батька чи матері, котрі старші від них на 45 років?

КСУ в цій справі застосував, на нашу думку, надто формалістичну методологію тлумачення у вигляді мовного і системного способів, залишивши поза увагою телеологічний, та не провівши порівняльного дослідження законодавства європейських держав з питання усиновлення.

Висновки. Аналіз практики офіційного тлумачення статті 32 Конституції України дозволяє стверджувати про деякі її особливості.

По-перше, КСУ як правило тлумачить статтю 32 Конституції, а також конституційні закони у сфері охорони особистого і сімейного життя, розширювально, а не обмежувально. По-друге, в діяльності Суду наприкінці минулого десятиліття значно почастилися посилання на практику Європейського суду з прав людини та резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, що дозволяє узгодити право на недоторканність особистого і сімейного життя з європейськими його стандартами.

Однак наш аналіз виявив також певні недоліки в діяльності Суду, які повинні бути враховані ним при майбутній його діяльності.

По-перше, КСУ часто-густо вдається до досить формалістичного тлумачення статті 32 Конституції з використанням лише елементів мовного і системного тлумачення, залишаючи осторонь телеологічне тлумачення, що дозволяло би встановити головну мету передбачених цією статтею прав.

По-друге, Суд неохоче вдається до аналізу пропозитивності обмежень права на недоторканність особистого і сімейного життя при його конкретизації у поточному законодавстві. В результаті цього певні рішення КСУ, на жаль, дещо відстають від європейських стандартів правової аргументації (викладених, наприклад, Європейським судом у справі *Хендісайд* [7]) й мають наслідком погано мотивовані обмеження змісту й обсягу прав людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) № vn5-зп від 30 жовтня 1997 року // Офіційний вісник України 1997. – № 46. – С. 126.
2. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України від 01.12.1992. – № 48. – Ст. 650.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року // Офіційний вісник України від 29.10. 2010 р. – № 80. – С. 88.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року // Офіційний вісник України від 10.02.2012. – № 9. – С. 106.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) № 3-рп/2009 від 3 лютого 2009 року / Офіційний вісник України від 23.02.2009. – № 11. – С. 51.

6. Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 211 Сімейного кодексу України № 1-1251/34.0-08-70 від 30 липня 2008 року.

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_europe/70/.